

Hüseyin Yılmaz. *Caliphate Redefined: The Mystical Turn in Ottoman Political Thought*. Princeton: Princeton University Press, 2018. 384 sayfa.

Cumhur Bekar

Leiden Üniversitesi
cumhurbekar@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4071-7538
DOI: 10.20519/divan.614179

1258’de Bağdat’ın Moğolların eline geçmesiyle Abbasi halifeliğinin fiilen ortadan kalkması İslam tarihinin en önemli dönüm noktalarından biridir. İslam dünyasında bu dönemden sonra siyaset dilinin ve ideolojisinin yeni ortaya çıkan bölgesel hükümdarlıklar tarafından şekillendiği artık tarih yazımında da bilinen bir durumdur. Son yıllarda Abdurrahman Atçıl ve Guy Burak’ın nitelikli çalışmalarının katkısına rağmen, kurulan bu bölgesel devletlerin en uzun ömürlü ve en geniş coğrafyaya hakim olan Osmanlı İmparatorluğu’nun Abbasi sonrası oluşan yeni siyasi ve entelektüel fikir ortamına ne derece katkıda bulunduğu meselesi tarih yazıcılığında yeterli kadar ele alınmamıştır. Benzer bir biçimde, Osmanlı siyaset düşüncesi tarihi –özellikle Osmanlı kuruluş döneminden 16. yüzyılın sonundaki *nasihatnâme* türünün patlamasına kadarki olan kısım– belki de Osmanlı tarihçiliğinde en az çalışılan konulardan birini oluşturmaktadır. Bugüne kadar gün yüzüne çıkmamış, çıkmış olsa da değerlendirmeye tâbi tutulmamış çok sayıda Arapça, Farsça ve Türkçe el yazmalarını sistematik bir biçimde değerlendirdiği yeni çalışmasında Hüseyin Yılmaz, bir yandan Osmanlıların halifelik kurumunu ve ideolojisini tasavvuf kavramları ve terminolojisi ile yeniden nasıl inşa ettiğini gösterirken, diğer yandan Osmanlı siyaset düşüncesinin geçirdiği dönüşümü ustalıkla anlatarak tarih yazıcılığındaki bu iki derin boşluğu önemli bir biçimde dolduruyor.

Kitap giriş ve sonuç bölümlerinin dışında, beş ana bölümden oluşuyor. Eserin ilk bölümünde, Yılmaz erken dönem Osmanlı tarihinde yazılmış siyasetnamelerin geniş bir envanterini çıkarıyor. Yalnızca bu girişim bile övgüye layık iken, Yılmaz daha fazlasını yaparak, her bir yazarın eserini hangi ideolojik motivasyonlarla yazdığını ve hangi eserlerden yararlandıklarını ayrıntılı bir biçimde ortaya koyuyor. Yılmaz’ın burada ulaştığı en çarpıcı sonuçlardan biri, Osmanlı entelektüel çevrelerinin, Osmanlı dışı dünya-

dan yaptıkları çevirilerde nasıl seçici davrandıklarıdır. Bu noktada Yılmaz, bilhassa İran ve Hint yarımadasında yetişmiş ve o dünyanın kültürel kodlarıyla yazmış müelliflerin, Osmanlı entelektüel çevrelerinde Mısır ve Arap dünyasındaki yazarlara göre daha derin bir etkisi olduğunu belirtir. Bu tercihin en önemli nedeni, Osmanlıların İran coğrafyasındaki siyasi yapılara ve kültürel kodlara –özellikle Farsça üzerinden– Arap coğrafyasına göre daha yakınlık duymalarıdır. Yılmaz buna örnek olarak, Devvânî, Kaşîfî ve Gazâlî gibi yazarların eserlerinin Osmanlı dünyasında yapılan çok sayıda tercümesini ve yeniden yazılmış versiyonlarını göstermektedir.

Hüseyin Yılmaz'ın altını çizdiği bir diğer önemli husus, Türkçenin zaman içerisinde yapılan çevirilerle nasıl başat bir siyaset diline dönüştüğüdür. Yılmaz, 15. yüzyılın ortalarından itibaren yönetici elitin genişlemesi ve şehzadelerin eğitimi gibi etkenlerle, yazarların eskisine oranla daha fazla sayıda Türkçe eser yazmaya başladıklarını belirtir. Yılmaz, mevcut literatürden farklı olarak, Osmanlı siyaset eserlerini yalnızca siyâsetnâme başlığı altında incelemenin eksik kalacağını, bunun yerine onları ahlak, devlet idaresi, fıkıh ve tasavvuf başlıkları altında incelemenin daha faydalı olacağını savunmakta ve bu başlıklar altında Osmanlı siyaset eserlerini incelemektedir.

İkinci bölümde Yılmaz, genel olarak tasavvufun Osmanlı siyaset düşüncesine etkilerini irdeliyor. Tasavvufi halifelğin, Sünni fıkıhınca belirlenmiş tarihsel halifelikten farklı olarak, manevi ve esoterik bir makam olarak formüle edildiğini belirten Yılmaz, Abbasi devletinin ortadan kalkmasından sonra tasavvufi halifelik anlayışının sufilere tarafından hızlı bir şekilde yayıldığını ve Abbasiler sonrası kurulan bölgesel hükümdarlıklar tarafından benimsendiğini söylüyor. Özellikle ortaçağ Anadolu'sunun parçalanmış siyasi yapısı, merkezi ve dayatmacı bir bürokratik yapının eksikliği gibi sebeplerle, tasavvufun bu coğrafyada hızlı ve etkin biçimde yayıldığının altını çiziyor. Yılmaz, Timur'a karşı kaybettikleri 1402 Ankara savaşından sonra yeniden toparlanmaya çalışan Osmanlıların tasavvuf çevreleri ile kurdukları yakın ilişki sayesinde, siyasi otorite ve imajlarını tasavvuf terminolojisi ile yeniden tanımladıklarını belirtiyor. Ahmed Bican ve Eşrefoğlu Rumi gibi dönemin önde gelen sufilere eserlerini yakından inceleyerek halifelği ve Osmanlı sultanını nasıl tanımladıklarını ayrıntılı bir biçimde ortaya koyuyor.

Üçüncü bölümde, Hüseyin Yılmaz siyasi otorite ve saltanat hakkında Osmanlı entelektüellerinin ürettiği değişik görüşleri inceliyor. Öncelikle, Yılmaz Osmanlı entelektüelleri için “saltanatın” tek ve vazgeçilmez bir siyaset biçimi olduğunun altını çiziyor ve ortaçağ İslam düşünürlerinden farklı olarak, Osmanlıların alternatif siyasi rejimlerin ne olabileceği sorusundan

ziyade, saltanatın nitelikleri üzerine odaklandıklarını belirtiyor. Osmanlı müellifleri arasındaki tartışmalarda ele alınan en önemli meselelerden biri de saltanatın nasıl kazanıldığı idi. Yılmaz, bu konuda hükümdarlığın Allah tarafından nimet olarak verildiği fikrinin oldukça yaygın olduğunu belirtmektedir. Her ne kadar bazı yazarlar *istihkak* (yöneticinin erdemiyile) ya da *kahur* (yöneticinin belli bir güce erişip, onu kullanmasıyla) yoluyla saltanata ulaşabileceği gibi alternatif fikirler öne sürseler de başat olan görüş, saltanatın ancak Allah tarafından verildiği ve insanın ne yaparsa yapsın onu elde edemeyeceği yönünde idi.

Dördüncü bölümde, Yılmaz özellikle XVI. yüzyılda Osmanlı entelektüel dünyasında yazılmış değişik metinler üzerinden halifelik kurumunun nasıl algılandığına bakıyor. Osmanlıların XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra hilafet vurgusuna başladıklarını ve bu vurgunun tarihsel hilafet anlayışından oldukça farklı olduğunu söylüyor. Yılmaz, Kureyş kabilesinden gelmiş olmanın temel bir şart olduğu tarihsel hilafet zincirine kendilerini yerleştiremeyen Osmanlıların, bu durum karşısında tasavvufi düşünceden esinlenerek yeni bir tanıma gittiklerini belirtiyor. Yılmaz'a göre, Osmanlı siyaset yazarları sultanı peygamberin siyasi halefi olarak değil, Allah'ın yeryüzündeki vekili olarak tanımlamak suretiyle tarihsel halifelikten tamamıyla farklı bir anlayışı ön plana çıkartmışlardır. Böylece Osmanlı sultanları kendileri için Abbasi döneminin sonuna kadar kullanılan *Halife-i Rasûlullâh* yerine *Halifetullâh* sıfatını kullanmışlardır. Neticede de sultanlar Hz. Adem'den başlayarak peygamberler ve İskender gibi tarihsel kişilikler üzerinden gelen tarihsel zincirin son halkası olarak resmedilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Yılmaz, özellikle Hz. Süleyman ve Hz. Davud gibi peygamberlerin Osmanlı siyaset düşüncesinde ön plana çıkarılmasını bu yeni halifelik anlayışının bir sonucu olarak gösteriyor. Bunun yanı sıra, tasavvuf terminolojisinin önemli bir kavramı olan *kutb*, Osmanlı siyaset ideolojisinin temel kavramlarından biri haline gelmiş ve sultan çoğu zaman kutb olarak tanımlanarak yalnızca bu maddi dünyanın değil manevi dünyanın da halifesi olarak resmedilmiştir.

Yılmaz, beşinci ve son bölüme Osmanlı entelektüellerinin Osmanlı sultanı ve hanedanını nasıl gördüklerini anlatarak başlıyor. Yılmaz'a göre, Osmanlı entelektüelleri arasındaki ortak fikir Osmanlı hanedanının Allah tarafından seçilmiş olduğu idi. Bunun yanı sıra Osmanlı entelektüellerinin sürekli üzerinde durduğu bir diğer nokta da Osmanlı sultanlarının kafirlere karşı yürüttükleri başarılı gazalar ile zaten yönetmeye kadir kişiler olduğu idi. Yılmaz, bir yandan takdiri ilahinin, diğer yandan tarihsel tecrübelerle oluşmuş hanedanın eşsizliği fikrinin XVI. yüzyıldaki Osmanlı siyaset imajının temel unsurları olduğunu söylüyor ve daha sonrasında Osmanlıların nasıl uzun zamandır bu imajı oluşturmaya çalıştıklarını bize gösteriyor.

Bu bağlamda yazar, 1402 Ankara savaşından sonra yazılan *İskendernâme* ve *Halilnâme* gibi eserlerin yanında Aşıkpaşazade ve İdris-i Bidlisi'nin Osmanlı kuruluş anlatılarını ayrıntılı bir biçimde inceliyor.

Aynı bölümün devamında, Safevilere karşı yazılmış risaleleri değerlendiren Yılmaz, Osmanlı-Safevi çatışmasının Osmanlı siyasi ideolojisi üzerinde keskin etkileri olduğunu söylüyor. Yılmaz, bu risalelerde Sultan Süleyman'ın Safevilerin yaymağa çalıştıkları imaja benzer bir biçimde, tasavvufi terimlerle ve eskatolojik bir bağlamda tanıtıldığını ifade ediyor. Akabinde Süleyman'ın kendi zamanında mehdi olarak değerlendirilmesinin daha geniş kesimlerce desteklendiğini, dönemin birçok siyaset eserinden örneklerle gösteriyor.

Kitaba getirebilecek en temel eleştiri, kurgusu ve kendini tekrar eden yapısı olabilir. Kitapta birçok bölüm, içerik olarak çakışmakta ve yazarın daha önce öne sürdüğü argümanlar ve tartıştığı yazarlar karşımıza tekrar tekrar çıkmaktadır. Metnin oldukça sofistike dili ve içeriği de buna eklendiğinde, okuyucunun metni takip etmesi oldukça zorlaşmaktadır. Bunun yanı sıra, kitabın kaynakçası Yılmaz'ın hem birincil hem de ikincil kaynaklara hakimiyetini göstermektedir. Küçük bir not olarak, Yılmaz'ın Ruhi Tarihi olarak referans verdiği Yaşar Yücel ve Halil Erdoğan Cengiz tarafından yayınlanan Oxford nüshasının aslında Ruhi tarafından değil, meçhul bir müellif tarafından yazıldığını iddia eden V. L Menage'nin makalesini de dipnot olarak belirtmesi daha faydalı olurdu.

Sonuç olarak, eserin önemli bir kısmının dayandığı 2004 tarihli doktora tezinden beri Hüseyin Yılmaz'ın ortaya koyacağı çalışma Osmanlı tarihçileri arasında heyecanla bekleniyordu. Yılmaz'ın kitabı ile bu beklentileri boşa çıkarmadığını büyük bir mutlulukla belirtmek gerekiyor. Bu kitabı ile Yılmaz, bir yandan Abbasi İmparatorluğu'nun yıkılmasına kadar hakim olan fıkıh temelli halifelik anlayışının –Osmanlı ve diğer bölgesel hükümdarlıkların yükselişine paralel bir biçimde– yerini tasavvufi halifelige nasıl bıraktığını anlatıyor; diğer yandan da Osmanlı siyaset düşünce tarihinin nasıl birbirinden farklı ve bazen birbiriyle çatışmalı fikirlerden oluştuğunu ortaya koyuyor. Hüseyin Yılmaz'ın uzun yıllardır büyük bir emekle hazırladığı bu kitabın alanının en temel eserlerinden birisi olarak kabul göreceğinden hiç kuşum yok.